
Ishak Taheri Sartešnizi

PRIMARNA SUPSTANCA PRIRODE SA ASPEKTA NAUKE I RELIGIJE

ŠTA JE PRIMARNA, osnovna supstanca prirode? Od čega je nastala materija? Ta su pitanja bila u centru čovjekovog istraživačkog napora tokom cijele historije nauke i filozofije, no, na njih još nije dat stanovit odgovor. Učenje o atomima egzistira veoma dugo, još od drevne Grčke. Shodno teoriji kvantne fizike, svijet atoma ne slijedi zakone makrokosmosa, no još nisu pronađeni supstitutivni principi i zakoni ili, pak, još postoji toliko kontradiktornih i oprečnih stavova da se u njih ne može pouzdati. Pored toga vijest o postojanju nevidljive materije specifičnih osobnosti mnogostruko je zakomplicirala ovo pitanje. Časni Kur'an također o ovom pitanju daje neke napomene, pa navodi da je voda temelj prirode i osnova života, dok u drugim primjerima spominje svjetlost nasuprot tmini. Međutim, na jednoj višoj razini, primarna supstanca prirode (nebeske i zemaljske egzistencije) je predstavljena kao nematerijalna, u tom slučaju istraživanje u kontekstu esencijalnih metoda neće biti u stanju dati konzistentan odgovor na ovo pitanje. Čini se da je Mula Sadra inspiriran Kur'anom, oslanjajući se na doktrinu o jedinstvu (*wahdet*), elementarnoj (fundamentalnoj) zbilji egzistencije (*esalat*) i sustavnoj dvosmislenosti egzistencije (*taškik*), uspio artikulirati jednu prihvatljivu sliku jedinstva primarne supstance (iskona).

Ključne riječi: primarna supstanca prirode, nebeski tekstovi, kvantna teorija, elementarne čestice, vjera i nauka.

Uvod

Nakon mitskog doba primarno pitanje sa kojim se čovjek susreće, a koje je elaborirao jezikom nauke, je pitanje iskona (primarne supstance) prirode. Nakon što se čovjek skrasio u prirodi i upoznao njenu promjenjivu narav, tjeran instinktom radoznalosti sam je sebe zapitao na čemu su zasnovane sve ove promjene i gibanja i na koji se način odvijaju. Isto pitanje ga je ponukalo da se zapita o granicama i dimenzijama egzistencije. Na taj način nastala je i rasprava o potencijalitetu i izvjesnosti egzistencije nematerijalnih bića. Kako nam svjedoči povijest, ovaj isprepleteni niz pitanja činio je okosnicu intelektualnog i istraživačkog napora naučnika kako na polju znanosti tako i mudrosti. Tokom dugog niza godina i stoljeća znanstvena i filozofska istraživanja iznjedrila su mnoge vrijedne rezultate koji će uzrokovati korjenite promjene i transformacije u pogledu čovjekovog odnosa i stanovišta prema svijetu.

No unatoč svemu navedenom, začuđujuće je upravo to da je ova primordijalna zapitanost čovjeka o iskonu (primarnoj supstanci) prirode u kontinuitetu ostala isto tako snažna i punovrijedna kao što je to bila i na samom početku. Ovaj tekst nastoji elaborirati odgovore koje nude vjera i nauka u vezi sa navedenim pitanjem, te ih međusobno usporediti. Iz razloga što se suština ovog pitanja odnosi na prapočelo prirode i njenu filozofsku narav, rasprava neizbježno mora imati filozofski karakter i to, naravno, u domenu filozofije prirode. Nadalje, stanovište vjere obuhvata pored izvornih vjerskih tekstova i riječi komentatora (*mufesira*) i spekulativnih teologa (*mutakellima*). Na kraju teksta, metodom poređenja različitih stanovišta, biće prezentiran stav nauke i vjere o iskonu prirode.

Metodologija rasprave

Na početku ćemo ukazati na nekoliko epistemoloških smjernica. Da li je uistinu moguća spoznaja prirode? Da li su razumljive interpretacije vjerskih tekstova o prirodi i njenom stanju i da li se može pouzdati u njih? Da li je moguć nesklad i konflikt između vjerske interpretacije i naučnih konstatacija? U slučaju konflikta, šta je potrebno učiniti?

U najmanju ruku, um sa nevjericom promatra zbiljsku egzistenciju još od vremena Heracletusa (544. – 478. p. n. e). On je smatrao da se svijet i priroda nalaze u stanju neprestanog i fundamentalnog gibanja i promjena, te da je prividna stabilnost ustvari obmana naših perceptivnih osjetila. Nakon njega, Democritus (420. – 380. p. n. e.) će boje, okus i zvuk, do tada smatrane zbiljskim, nazvati apstraktnim produktom uma. Sofisti su, pak, negirali mogućnost spoznaje prirode. Međutim, sve do kraja srednjeg vijeka smatrano je neospornim da se subjekt može identificirati sa objektom. Nakon renesanse ličnosti poput Francisa Bacona (1561. – 1626.), Georgea Berkeleyya (1685. – 1753.), Davida Humea (1711. – 1776.) i Immanuela Kanta (1724. – 1804.) su opovrgnule spomenutu identifikaciju, smatrajući je nemogućom. Danas se sadržaj subjektivnog imputira svijetu fenomena poznatog subjekta, a ne na njegovo zbiljsko. Tako su neki fizičari, znanstvenici i prirodnjaci svoja istraživanja posvetili svijetu fenomena. Zbog svega navedenog, da bi se izbjegla metodološka pogreška, potrebno je odrediti metodološki princip za svaki istraživački tekst kao što je ovaj.

U ovom tekstu pored toga što se prihvata mogućnost da u određenim slučajevima osjetila pogriješe, smatra se da je identifikacija subjekta sa objektom moguća. Zato što su ove pogreške, nasuprot velikog broja validnih i ispravnih sudova, neznatne, a u većini slučajeva moguće ih je prepoznati i korigirati drugim umnim potencijalima. Slabost filozofije u tumačenju ovog pitanja nije razlog za njeno potpuno negiranje i odbacivanje.

U ovom tekstu također se smatra da eksplikacije sadržane u vjerskim tekstovima otkrivaju zbilje, zato što su ovakve vrste eksplikacija, bez sumnje, kompatibilne sa validnim percepcijama osjetila; kur'anski ajeti koji ukazuju na sunce i zvijezde, naizmjenično smjenjivanje noći i dana, rast biljki iz zemlje i padanje kiše sa neba i sl.

Iz istog razloga nema konflikta između validnih vjerskih interpretacija i znanosti. Kada se među njima prividno dogodi konflikt, to je posljedica manjkavosti ljudskog opažanja i stoga ga ne bi trebalo pripisivati vjeri ili znanosti. Smatramo da je moguće elaborirati mišljenja vjere i znanosti o prirodi.

I. Primarna supstanca prirode u filozofiji i znanosti.

Ovu raspravu započinjemo polazeći od grčkih filozofa prirode koji su, po svemu sudeći, bili njeni prvi istraživači i utemeljitelji.

1. Primarna supstanca u drevnoj Grčkoj

Iako u djelima koja se pripisuju Homeru susrećemo svojevrsne ontološke iskaze o čovjeku, svijetu i načelima egzistencije, ipak prvi put filozofska pitanja o načelima i iskonu materijalnog svijeta u jasnoj, naučnim jezikom iskazanoj, nemitskoj formi susrećemo kod Talesa (Thales, 624. – 546. p. n. e.). No, na koji način je ovo pitanje njemu bljesnulo? Nema sumnje da mu je ono sinulo u trenucima kada je posmatrao stalne promjene i transformacije u prirodi, i počeo o njima tada kontemplirati. Uočljivo je bilo da se sve pojave postupno mijenjaju i transformiraju. Naprimjer, stabljika biljke izbija iz zemlje i raste. Nakon ovog stadija rast bi prestajao, potom bi se biljka, prolazeći kroz inverzan proces, ponovno pretvarala u zemlju. Činilo se da tokom ovih transformacija mora postojati jedna suštinska i postojana tvar iz koje bi sve potjecalo i u kojoj bi sve okončavalo. Ovo je upravo onaj pojam načela ili primordijalne supstance kosmosa. Zbog toga se i kaže da je primarna supstanca (iskon) ono od čega su nastala materijalna bića i koja će se u konačnici, nakon određenog vremenskog perioda života, ponovno njemu povratiti. (Aristotel, "Metaphysics", 983 b, 9-10)

Nakon pojave teorije o primarnoj supstanci prezentirana su tri različita stanovišta. Jedna grupa filozofa je držala da je primarna supstanca prirode materija, drugi su smatrali da je to nematerija, a treći da je to kombinacija materije i nematerije. U nastavku ćemo elaborirati navedena stanovišta prema navedenom redoslijedu.

A) Stanovište o materiji kao primarnoj supstanci

Oni koji drže da je primarna supstanca prirode materija dijele se u dvije grupe: oni koji su primarnu supstancu držali kao jedno – monisti, i, druga grupa, koja je smatrala da je to mnogostruko – pluralisti.

Teorija monizma

Thales je bio prvi grčki filozof koji je vodu smatrao primarnom supstancom prirode.¹ Prema njegovom učenju, sve stvari su nastale od vode i na kraju će

¹ Naizgled ova tvrdnja je kompatibilna Kur'anskom izrazu u kome se kaže: *Zar ne znaju nevjernici da su nebesa i Zemlja bili jedna cjelina, pa smo ih Mi raskomadali, i da Mi od vode sve živo stvaramo.* (El-Anbija 30)

se ponovno transformirati u nju. Pošto nije sačuvano ni jedno njegovo djelo, nismo u stanju ništa reći o njegovim argumentima. Aristotel je ovu teoriju pripisao Thalesu, međutim, nije imao informacije o njegovim argumentima tako da je sa nevjericom i suzdržano govorio o njegovoj teoriji. On kaže da je Thales, s obzirom na činjenicu da je hrana biljaka i životinja sočna i vlažna, uvidio da se toplina života krije u vlazi a konsekvntno tome sjemenka biljke i životinje ima istu tu osobenost, pa je zaključio da je voda iskon i primarna supstanca cijele prirode. (Ibid, b 983, 20-25)

Nakon Thalesa, njegov učenik Anaksimandar (Anaximander, 610. – 547. p. n. e.) smatrao je da je na početku egzistencije postojao beskonačni prostor ispunjen materijom. Ova materija ispunjavala je cijeli beskonačni prostor a sačinjena je od materijala (supstance) koji mi ne poznajemo. Stoga su forme materije, koje su neprestano u stanju transformacije i gibanja, i koje nastaju jedna iz druge, identične jedna drugoj i ni jedna nije iznad druge. Prema tome, on je smatrao da je primarna supstanca neodređena i izvan formi materije koje mi poznajemo, i nazvao je bezgraničnom materijom (apejron). (Aristotel, 203b, 10). Kada se kaže bezgranična materija, ne misli se na atribut kojim se ukazuje na bezgraničnost nego se podrazumijeva potencijalitet primarne materije (primarne supstance) da iz nje neprestano nastaju nove forme i fenomeni. On je smatrao da su suprotnosti hladno – toplo nastale tokom procesa izdvajanja iz bezgranične materije, nakon čega su iz njih nastala sva druga bića. (Tesler, 10, 250)

Iz primarnih supstanci, kao što su to voda, zemlja, vatra i zrak, nije moguće shvatiti njihovo puno značenje. Njihovu beskonačnost nije moguće samostalno i u zadovoljavajućoj mjeri spoznati. Stoga je nejasnoća u pojmu ove materije uzrokovala pojavljivanje dva divergentna poimanja istog. Jedni su držali da je ta supstanca materijalne prirode, a drugi božanske. (Ibid, 249) No, ono u šta nema sumnje je to da je Anaximander smatrao da je primarna supstanca bezgranična, vječna i neuništiva. (Aristotel, "Physics", 203b 10)

Anaksimenes (Anaximenes, 585. – 527. p. n. e.), još jedan grčki filozof, smatra da je zrak primarna supstanca. (Aristotel, "Metaphysics", 984a, 5) Nesumnjivo izražena pokretljivost i sveprisutnost zraka potakli su ga da prednost zraku u odnosu na druge supstance. Pored toga, zrak je prisutan svuda, ispunjavajući i obavijajući svaki prostor i pukotinu. On je smatrao da su promjene i transformacije materije posljedica njene poroznosti i gustoće, to jest udaljenosti i blizine njenih čestica. Prema njemu, zrak je u normalnom stanju

ekstenzije ravnomjeran i nevidljiv. (Tesler, 267) U najrjeđem stanju je vatra, a u stanju postepenog zgušnjavanja prvo postaje tečnost, da bi konačno postala tvrda materija. (Ibid, 272). Anaximensova eksplikacija načina nastanka triju stanja, čvrstog, tečnog i plinovitog, smatra se u historiji nauke veoma bitnom. (Gamperts, 1, 76)

Heraclitus, još jedan istaknuti grčki filozof, je smatrao da je vatra primarna supstanca. (Aristotel, "Metaphysics", 984a 6) On je zaključio da ova supstanca koincidira sa svim fenomenima svijeta zato što se u njoj ne mogu prepoznati manifestacije statičkog stanja i tromosti. (Tesler, 23,2) Vatra zgušnjavanjem prelazi u stanje tečnosti, odnosno vode. Polovina te vode trenutno se pretvara u vatrenu paru / duh koja se vraća ka nebu ponovno se transformirajući u formu vatre. Od druge polovine nastaje zemlja koja se ponovno transformira u vodu i na kraju ponovno postaje vatra. (t. 36)

Heraclitusove eksplikacije o vatri kao primarnoj supstanci sadrže duboka značenja i poruke, a spoznaja njenih manifestacija moguća je isključivo spoznajom osjetilne vatre.

Teorija pluralizma

Pluralisti se dijele na dvije grupe; oni koji smatraju da je primarna supstanca mnogostruka ali ograničena i oni koji smatraju da je neograničena. U nastavku ćemo predstaviti ponaosob svaku od njih.

Prva grupa

Dva istaknuta grčka filozofa odbacila su teoriju monizma o primarnoj supstanci i prihvatila teoriju pluralizma. Jedan je Parmenid (Parmenides, 510. – 440. p. n. e.) a drugi Empedoklo (Empedocles, 492. – 432. p. n. e.).

Iako je Parmenid smatrao da je egzistencija homogena, postojana i apsolutno nepromjenjiva, pojašnjavajući način nastanka fenomena on predstavlja toplotu i hladnoću, drugim riječima vatru i zemlju, ili, pak, svjetlost i tamu, kao dvije primarne supstance prirode² pretpostavljajući da je toplota bitak (egzistencija),

² Ova teorija u određenim segmentima je kompatibilna sa nekim kur'anskim sadržajima.

«الحمد لله الذي خلق السماوات والارض وجعل الظلمات و نور..»

Hvaljen neka je Allah Koji je nebesa i Zemlju stvorio i tmine i svjetlo dao... (Al-An'am, 1).

Glagol "dao" - «جعل» je u značenju "stvorio" - «خلق» s tom razlikom što se upotrebljava za nekompleksne jednostavne stvari, poput svjetlosti, tmine, u kojima nije došlo do miješanja jedne supstance sa drugom. U vezi s ove dvije stvari, umjesto riječi "stvoriti" «خلق» upotrijebljena je riječ "dao" «جعل». (Tabatabai, 13, 8)

a hladnoća nebitak (nebiće) (Aristotel, "Physics", 986b, 13). Ovo dvoje je u jednu ruku heterogeno, svjetlo i lahko, a istovremeno zgusnuto, tamno i teško. On je smatrao da je pojavu svijeta moguće pojasniti interaktivnim djelovanjem ova dva činioca, otvoreno negirajući zamisao i teoriju o jedinstvenoj primarnoj materiji/supstanci. (Komperts, 1, 202)

Empedokle također odbacuje postojanje jedinstvene primarne materije/supstance, tvrdeći da su četiri elementa: vatra, zrak, zemlja i voda primarne materije/supstance (Aristotel, "Metaphysics", 985a, 20). Čini se da je Empedokle prihvatio učenje o egzistenciji od Parmenida, to jest vječnost i apsolutnu nepromjenjivost svakog od spomenutih elemenata. (Dilz, t, 120) Prema ovom principu, stvaranje i uništenje se uopće ne događaju. Ono što se događa je spajanje i cijepanje ovih elemenata.

Druga grupa

U ovoj grupi nalaze se filozofi koji su na veoma diskretan način govorili o teoriji koja je, uprkos tomu što su prošla dva i po milenija od njena nastanka, i danas u određenoj mjeri prihvatljiva i kredibilna. U pitanju je teorija o vječnim i nepromjenjivim elementarnim česticama koje se nalaze u svakom materijalnom biću.

Anaksagora (Anaxagoras) (500. – 428. p. n. e.) je tvrdio da se stvari neprestano unedogled dividiraju i nemoguće je jedan dio stvari smatrati najmanjim dijelom zato što i od njega postoji još manja čestica. (Dilz, t. 1.) Aristotel konstatira da je Anaksagora, izgleda, prihvatio teoriju o postojanju neograničenog broja primarnih supstanci. (Aristotel, "Physics", 187a, 20) Očito je da je smatrao da kreacija i razgradnja ne mogu biti ništa drugo do spajanje i cijepanje elementarnih čestica. Prema njemu, sjemenke biljki se nalaze u kiši i iz nje nastaju, dok živa bića nastaju od vlage i zemljane materije. (Lairtijus, 9, 3-3)

Leukip (Leucippus) (umro 480. p. n. e.) i njegov učenik Demokrit (Democritus) upotpunili su ovu teoriju, ističući da su plenum (prostor ispunjen materijom) i void (prazan prostor) dvije primarne supstance (Aristotel, "Metaphysics", 985b, 5). Void (prazan prostor) unutar svakog bića ispunjen je neograničenim brojem nepromjenjivih i nevidljivih čestica (Aristotel, "Generation and Corruption", 325a, 29). Ove čestice su po svojoj prirodi istovjetne (Aristotel, "On the Heavens", 275b, 33) jedino se razlikuju u formi, poziciji i rasporedu. (Aristotel, "Metaphysics", 985b, 15). U praznom

prostoru ove čestice se nalaze u stanju neprestanog gibanja (Aristotel, "On the Heavens", 300b, 10), spajanja i cijepanja, nastanka i nestanka, što uzrokuje transmutaciju. (Aristotel, "Generation and Corruption", 315b, 8). Shodno ovoj teoriji, elementarne čestice, osim oblika, apsolutne postojanosti i vječnog gibanja, nemaju neke druge osobitosti. Može se konstatirati da su utemeljitelji ove teorije osobe koje su prve shvatile razliku između primarnih i sekundarnih atributa materijalnih pojava, smatrajući da zbilja materijalnih bića ne posjeduje sekundarne atribute.

B) Teorija o nemateriji

Pošto je Platon (429. – 348. p. n. e.) smatrao da je temelj materijalnog svijeta obuhvaćen procesom postanka i promjena, za njega je bilo neprihvatljivo da princip i primarna materija budu stabilni i nepromjenjivi. Stoga je Platon vjerovao u svijet iznad materije a suštinu bića smatrao nematerijalnim. On je toj nadmateriji dao ime *ideje* tvrdeći da su sva materijalna bića definirana zbog svoje veze sa idejama. (Aristotel, "Metaphysics", 978b, 7) Ova teorija ne priznaje materiji stvarno postojanje i smatra da znanje nije u stanju dokučiti ga.

C) Sintetska teorija

Utemeljitelj ove teorije je bio Aristotel (384. – 322. p. n. e.), Platonov učenik. Pošto se suočio sa nerazrješivim poteškoćama u teoriji filozofa materijalističke prirode i Platonovoj nadmaterijalnoj teoriji, povezujući materijalni element prve teorije sa Platonovim idejama prezentirao je teoriju o materijalnom načelu (*asle madi*) i formi. Prema tome stanovištu, svaka pojava je sinteza materije i forme. (Aristotel, "Metaphysics", 1042a, 27) Aristotel je držao da su potencijalna savršenstva neke stvari sadržana u formi, dok je materiju smatrao supstratom (podlogom) za njene modifikacije u naredne oblike savršenstva. On nije ponudio odgovor na pitanje kako je moguće u prirodi spojiti nematerijalnu stvar, to jest formu, sa materijom. Ova teorija, unatoč mnogobrojnim problemima, ostala je dominantnom u fizici sve do vremena Galilea (1564. – 1642.).

2. Načelo ili primarna materija u savremenom dobu

Sedamnaesto stoljeće se smatra početkom novog doba u historiji nauke. U tom periodu javljaju se tri različita pogleda na prirodu: klasična teorija, kvantna teorija i teorija relativiteta. U nastavku ćemo pojasniti svaku od tri navedene teorije.

A) Klasična fizika

Novo doba započelo je sa Galileom. To je bilo vrijeme kada su tehnički izumi i novi alati i sredstva izmijenili svijet nauke i znanosti. U ovom vremenu prihvaćena je i teorija Democritusa o primarnim i sekundarnim kvalitetima. Atributi kao što su boja, miris, zvuk i okus predstavljani su kao rezultati perceptivnih čula čovjeka, dok su kretanje i masa ovisili o vanjskom realitetu. U eksplikaciji prirode korišten je matematički jezik. Masa, mjesto i vrijeme, kao izrazi koji su u to vrijeme bili općepoznati, predstavljali su okosnicu misli Galilea Galileia. On je smatrao da je svijet sačinjen od dvije specifičnosti: mase i brzine. Shodno tome, promjene su se tumačile promjenom rasporeda čestica u mjestu i prostoru. Tokom osamnaestog stoljeća Njutn (Newton) (1642. – 1727.) i njegovi sljedbenici ojačali su navedenu teoriju i proširili mehaničku sliku prirode koju je elaborirao Galileo Galilei. Newton je također prirodu razumijevao kao skup energije i mase, prihvatajući Galileovu teoriju prema kojoj je priroda sačinjena od gibajućih čestica. On je smatrao da su upravo specifičnosti kojima je on mogao matematički kalkularati, to jest masa i brzina, esencijalne specifičnosti prirode. (Barbur, 44)

Nakon Njutna klasičnu fiziku je nastavio naučavati Pierre Simon De La Place (1749. – 1827.). On je prirodu smatrao sistemom interaktivnih sila. Sistem prirode, po njemu, je poput jedne savršene mašine koja funkcioniра na principu veoma preciznih i apsolutnih zakona koje je moguće pretpostaviti oslanjajući se na kauzalne interaktivne odnose i pojasniti ih njihovom redukcijom na elementarne čestice. (La Place, 4).

Najznačajnije karakteristike klasične fizike su:

1. Klasična fizika je predestinirajuća zato što smatra da je moguće buduća stanja svih sistema odrediti na osnovu trenutnog stanja.

2. Klasična fizika je reduccionistička zato što drži da je sve zakone moguće izvesti iz mehanizma čestica ili, u najmanju ruku, zakona koji vladaju između nekoliko čestica i područja.

3. Sa aspekta epistemologije, klasična fizika je realistička jer smatra naučne teorije preciznim manifestom objektivne realnosti. (Barbur, 311)

Veoma bitna značajka klasične fizike je i to da smatra sve naučne principe i pronalazke konačnim i nepromjenjivim tako da su vrata sumnje u njih u potpunosti bila zatvorena. No, svijet atoma konačno je privukao više pažnje naučnika, dajući nam neka nova svjedočanstva i opservacije na koje klasična fizika nije imala objašnjenja. Elektron, x-zrake i radioaktivnost su bili neke od novih pojava koje su otvorile nove istraživačke horizonte pred naučnicima. Nakon toga, u godinama između 1900. i 1910., izvedeno je nekoliko zapanjujućih eksperimenata u kojima se došlo do zaključka da je energija fragmentna i da je *moгуće izdvojiti tek njen konačno mali dio*. (Barbur, 311) Ovi pronalasci doprinijeli su pojavi teorije o kvantnoj fizici.

B) Teorija kvantne fizike

Kvantna fizika, koju su utemeljili Heisenberg i Schroedinger, a dopunili pojašnjenjima Bohr i Schroedinger, srušila je filozofske temelje klasične mehanike i udarila nove temelje za mikroskopsku fiziku.

Neke bitnije odlike ove teorije su:

1. Ne postoji realnost iznad ljudskog iskustva, ništa ne postoji što je izvan iskustva čovjeka.
2. Svijet atoma nije moguće predočiti. Ne samo da nije moguće predočiti strukturu atoma ili, pak, pojasniti ga osjetilnim kvalitetom, nego je čak nemoguća njegova temporalna, prostorna i kauzalna predodžba.
3. Fizički sistemi nisu reduktivni, jer susrećemo primjere u kojima cjelovito sadrži više od parcijalnog. Pored toga, određene nove promjene u fizici nam svjedoče o tome da je svijet izgrađen na više različitih slojeva a u svakom sloju vladaju zasebni elementarni i ontološki zakoni. Iako je moguće da postoje neke naznake o načinima komuniciranja između ova dva nivoa, spoznaja kompleksnosti i novih spojeva je nemoguća.³
4. Nedeterminiranost je imanentna svijetu atoma, stoga je princip

³ Moguće je ustvrditi da je Mula Sadraova filozofska teorija o originalnosti (*esalat*) i sustavnoj dvosmislenosti egzistencije (*taškik*) teoretska osnova ove teorije.

kauzaliteta rezultat našeg iskustva, dok je o fizičkim sistemima svijeta atoma moguće govoriti isključivo jezikom potencijaliteta. (Golšani, 48-83.)

Shodno navedenoj teoriji, za klasične elementarne čestice više nije ostalo prostora i realiteta. Nove elementarne čestice više su platonističke i matematičke forme. Heisenberg o ovoj temi kaže:

“Nema sumnje u to da su nove elementarne čestice bliže Platonovim sistematskim tijelima negoli atomima Democritusa. Nove elementarne čestice u određenoj mjeri slične su sistematskim tijelima u Platonovoj filozofiji, u kojoj se objekti elaboriraju jezikom matematike. One nisu pretvorbene i stoga ih ne možemo smatrati, u konvencionalnom značenju riječi, zbiljskim.” (Haisenberg, 57)

Među velikim fizičarima koji se nisu slagali sa idealističkom naravi kvantne fizike bio je i Ajnštajn (Albert Einstein). On je vjerovao u objektivnu zbilju svijeta prirode i da zakoni fizike otkrivaju zbiljska stanja stvari. On je odsustvo kategoričnosti u fizici smatrao posljedicom čovjekovog neznanja, ističući:

“Početni znakoviti stadij kvantne teorije nije u stanju uvjeriti me u puku slučajnost kretanja u svijetu atoma. Moje jasno uvjerenje je da će se čovječanstvo jednoga dana domoći nove teorije koja će omogućiti spoznaju zbiljskih pojava povezanih koherentnom vezom u svjetlu postojanja zakona, ne možebitnih nego razumljivih činjenica.”

Einstein (Ajnštajn) nije poricao stanovišta kvantne mehanike u vezi sa pojašnjenjem fizičkih pojava, međutim, smatrao ih je nepotpunim i manjkavim zbog zanemarivanja zbiljske prirode i prihvatanja možebitnosti i statistike u interpretaciji događaja u svijetu atoma. No, na kraju ni sam Einstein nije uspio ponuditi zadovoljavajuće pojašnjenje u korist dopune ili negiranja kvantne teorije, priznajući da Hajzenbergova teorija svjetlosti ne posjeduje unutrašnje kontradiktornosti. (Gamov, 308.) On je **ovaj** sud iznosio isključivo na osnovu svog intuitivnog vjerovanja:

“Ja još vjerujem u mogućnost prezentacije teorije o realnosti / zbilji, odnosno teorije koja će moći pojasniti samu stvar, a ne samo vjerovatnoću da se ona dogodi.” (1904, 276)

U svakom slučaju, njegov napor imao je za posljedicu samo učvršćivanje principa odsustva kategoričnosti. (Gamov, 307)

C) Crna (tamna) materija i pitanja bez odgovora u fizici

Uprkos velikom napretku, fizičari su i danas suočeni sa mnogobrojnim problemima u vezi s objašnjenjima i opisima prirode i sila koje vladaju u njoj. Budućnost fizike skrivena je u istraživanju i spoznaji elementarnih čestica. U vrijeme kad empirijsko iskustvo u ovoj oblasti bilježi znatan napredak, teorija praktično bilježi zastoj. Otprilike jedno stoljeće već znamo da i energija ima atomsku strukturu. Danas govorimo o kvantumima energije. Fizičari su spoznali metode kako da različite energije pretvore u kvantume, međutim, kad su u pitanju materijalne čestice, nauka još tapka u potpunom neznanju. Ne znamo zašto masa elementarnih čestica pretvorena u kvantume posjeduje određen postotak relativiteta. Na pitanje zašto materija, umjesto da bude kompaktna i cjelovita, mora biti sastavljena od sitnih nedjeljivih čestica, još nemamo bolji odgovor od teorije Democritusa. (Gamov, 383-384.)

Kvantna fizika istražuje domen osjetilne prirode, međutim, tokom posljednjih desetljeća naučnici su otkrili dvije nove materije potpuno nepoznatog identiteta: tamna materija (*Dark matter*) i zrcasta materija (*Mirror matter*) (Robert). Astronomi kažu da su sve galaksije povezane jednom materijom, koja ih čuva i koja je potpuno različita od materija koje mi poznajemo. Ta materija ne isijava nikakvu vrstu svjetlosti i moguće ju je spoznati isključivo preko tragova koje ostavlja na tijelima osjetilnog svijeta. (Discovery Magazine). Ova materija je nevidljiva, sačinjava do sto posto prirodne mase i njene energije a, pošto niti isijava svjetlost niti je privlači i apsorbira, nemoguće ju je vidjeti. (Dolgov, 1995.) Zrcasta materija proizvodi jednu specifičnu svjetlost koju mi nismo u stanju vidjeti, zato što uzajamna veza ove materije i prirodne materije ovisi isključivo o privlačnoj snazi koja postoji između njih. Nakon velikog praska (*Big Bang*)⁴, ova materija je ispunila prostor oko nas, međutim, mi je nismo u stanju vidjeti. (Robert) I danas su ove dvije materije obavijene velom tajne i njihova realnost je još skrivena. Neki su zrcastu materiju poistovjetili sa tamnom materijom, dok su neki, pak, govorili o postojanju tamne energije.

⁴ *Big Bang* – velika eksplozija, prasak, za koju neki fizičari smatraju da je na početku stvaranja svijeta bila uzrok njegova nastanka.

Postoje mnogobrojna teška pitanja i problemi u vezi sa prirodom pred fizičarima na koja do danas nije dat odgovor.

Neka od tih pitanja su:

- Šta je to tamna (nevidljiva) materija?
- Šta je to tamna (nevidljiva) energija?
- U čemu je iskon teških elemenata, od željeza do uranija?
- Šta je izvor nadenergetskih čestica?
- Da li su u pojašnjenjima onoga što se veoma često događa sa energijom i toplotom potrebne neke nove teorije?
- Da li toplota i ekstremna gustoća transformiraju materiju u drugo stanje?
- Šta je to gravitacija?
- Da li pored već poznatih dimenzija u materijalnom svijetu, kako fizičari tvrde, postoje i druge dimenzije vremena i prostora?
- Kako je nastao kosmos i priroda?

Ovakva i mnogobrojna druga slična pitanja čovjeka tjeraju od svakog oblika dogmatskog i isključivog poimanja, obavezujući ga da o njima raspravlja jezikom vjerovatnoće.

II. Primordijalna materija prirode sa aspekta vjere

Časni Kur'an u različitim kontekstima govori o stvaranju nebesa i Zemlje i njihovoj kakvoći stvaranja, kako bi ponukao čovjeka na razmišljanje i podsjetio ga na čudesa stvaranja. Promatrajući kur'anske ajete, dolazimo do tri zanimljiva pitanja: opis primarne materije prirode i njenih transformacija, kretanje i snaga koja održava prirodu i, na kraju, priroda posjeduje neku vrstu razuma. U nastavku ćemo pojasniti svako ovo pitanje.

Primarna supstanca sa aspekta Kur'ana

U dva slučaja Kur'an spominje supstancu koju naziva voda kao primarnu supstancu prirode.

On je u šest vremenskih razdoblja nebesa i Zemlju stvorio – a Njegov prijesto je iznad vode bio... (Hud, 7)

Izraz: “a Njegov prijesto je iznad vode bio” nam govori o jednoj veoma bitnoj materiji nazvanoj voda (maa’) kao iskonu iz kog je stvoren svijet. U jednom drugom ajetu čitamo sljedeće:

Zar ne znaju nevjernici da su nebesa i Zemlja bili jedna cjelina, pa smo ih Mi raskomadali, i da Mi od vode sve živo stvaramo. (Al-Anbiya’, 30)

Iz citiranog ajeta da se zaključiti da je primordijalna supstanca od koje su stvorena nebesa i Zemlja jedna homogena i jedinstvena materija, koju je Bog rascijepio i razdvojio. U nastavku časnog ajeta, na jasan način se govori da su život i bića stvoreni od vode.

U jednom drugom kur’anskom ajetu, u vezi sa stvaranjem svijeta, aludira se na materiju nazvanu “dim” – “*Dukhaan*” (plin sličan dimu).

Iako se u ajetu primarna supstanca naziva materijom zvanom dim, a ne voda, on nas upućuje na jednoću primarne supstance nebesa i Zemlje, i navodi nas na zaključak da je dim nastao iz vode. Pažljiv osvrt na govor imama Alija (neka je mir na njega) o načinu stvaranja prirode nas upućuje upravo na prethodni zaključak.

Imam Ali (neka je mir na njega) je rekao:

“Kada je Svemoćni stvorio rupe nebesa, potakao širenje svoda nebeskog i slojeve vjetrova, u tome je pokrenuo vodu, a talasanja njezina bijahu uzburkana i vali njezini preskakahu jedni preko drugih. On je tom vodom opteretio vjetar siloviti i vihore kršeće; naredio im da je uzvraćaju, podario im vlast nad snagom njezinom i saopćio joj ograničenja njezina. Vjetar je puhao ispod nje, a voda je burno protjecala iznad njega. Onda je Svemoćni izveo vjetar; učinio mu kretanje neplodnim, odredio mu položaj, osnažio zamah i rasprostro ga nadaleko i naširoko. Potom je On naredio vjetru da uzdigne vodu obilnu i da osnažuje vale mora golemih. Tako je vjetar uspenio vodu kao kad je mlaćenica uspenjena, te je silovito potjerao u nebo, bacajući prednji dio njezin na zadnji i stajući na tekući – sve dok razina njezina ne bijaše uzdignuta i površina joj u obilju pjene. Onda je Svemoćni uzdigao pjenu na vjetru otvorenom i nebu prostranom, te od tog uobličio sedam nebesa, pa donje učinio poput vala ustaljenog, a gornje poput svoda zaštitnog i zdanja visokog bez stupa ikakva koji bi ga podupirao ili spojnice koja bi ga održavala povezanim. On ih je potom uresio zvijezdama i svjetlošću krijesnica, te ovjesio Sunce blistavo i Mjesec sjajni ispod nebesa u obrtanju, svoda u kretnji i neba koje se vrti.” (*Nehdžul Belaga*, prva hutba 534-55)

U ovom kazivanju, koje govori o svemiru, voda i vjetar (zrak) se spominju kao primarni faktori stvaranja nebesa. Ibn Ebi el-Hadid, pojašnjavajući navedeni tekst, kaže:

“Iz vanjskog značenja ovog teksta razumijevamo da je svemir, odnosno prazan prostor u kojem su stvorena tijela, Bog stvorio, a da prije toga (stvaranja) nije postojao. Ova konstatacija nas tjera na zaključak da je svemir tvar (materija). Zato što nije biće (stvorenje) koje je nastalo iz apsolutnog nepostojanja, i ovo nam se ne čini nemogućim. Neki eksperti su ga prihvatili, držeći da je to jedno nježno tijelo (materija) koje nema nikakve veze sa ovim (materijalnim) stvarima, dok ga je jedna grupa nazvala apstraktnim.” (1, 84)

Po svemu sudeći, pjena i para koje su spomenute u dijelu ove hutbe odnose se na onu istu materiju koja je u posljednjem citiranom ajetu nazvana duhan. Prema tome, primarnu materiju nebesa i Zemlje čini jedna jedinstvena tvar. U navedenim citatima spominju se dvije vrste vjetra. Jedan vjetar je onaj na koji je voda postavljena a ispod nje je otvoreni i prostrani svemirski prostor. Drugi vjetar ima isključivu funkciju gibanja vode, dok su njen tok i ishodište natprirodnog karaktera. Moguće je da se pod prvim vjetrom podrazumijeva energija koja svojom silom u unutrašnjosti materijalnih stvari drži na okupu njene elementarne čestice u njihovim posebnim putanjama, uzrokujući, također, njihovo neprestano gibanje. Neprestano kretanje ovih čestica i njihova međusobna udaljenost i prostor su stvari koje je nauka eksplicite potvrdila. To znači da je relevantno pretpostaviti da se pod pojmom prvog vjetra podrazumijeva razdaljina i prostor između elementarnih čestica. No, druga vrsta vjetra je nešto potpuno nadnaravno. Materija nazvana voda naspram ovog vjetra nije kadra opirati se. Prema tome, trenutnim udarom tog vjetra strahovite snage i fuzijom ovih čestica oslobađa se strahovito velika količina toplote, posebno progresivne materije slične plinu od koje su nastala nebesa (kosmos). Nauka također potvrđuje prethodno rečeno. U vezi s tim rečeno je:

“Kada se danas nakon prolaska mnogih godina vraćamo unazad i pokušavamo da retrospektivno rekonstruiramo svijet, neizbježno dolazimo do zaključka da su u veoma davnom vremenu, prije nego što su se galaksije, pa čak i zvijezde odvojile jedne od drugih, gustoća i temperatura prvobitnog plina koji je ispunjavao svijet morale biti ekstremno velike. Gustoća i temperature su se smanjivale isključivo nakon početka procesa širenja tako da je bilo omogućeno formiranje zasebnih nebeskih tijela.” (Gamov, 202)

I naredni govor korespondira govoru imama Alija (neka je mir na njega):

“Prije stvaranja našeg svijeta postojala je ogromna koncentracija energije koju je Bog iz bilo kog razloga i uz pomoć bilo kakve energije bio kadar raspršiti. To je bila koncentracija energije u kojoj je Bog aktivirao inicijalnu kapislu...No ona će i dalje biti sve dublja i dublja. Nemoguće je da ovaj izvor energije bude poput energije unutar jednog atoma koja nastaje kretanjem protona oko jednog neutrona. U pitanju je jedna čista energija, ne atomska koja ima svoj unutrašnji i vanjski sloj.” (Rivaje, 110-111)

Na osnovu rečenog jasno je da je, sa aspekta Kur’ana i nekoliko predaja, materija nazvana voda temelj svijeta prirode. No, da li je ta voda upravo ona voda koju mi poznajemo? Mulla Sadra, vodeći računa o osobinama (atributima) koje Kur’an pripisuje primarnoj supstanci (vodi), smatrao je da je ta materija izvor života i da se razlikuje od obične vode. (*Hikmet al-Mutaallijaa*, 8, 252)

Allame Tabatabai, također pozivajući se na kur’anske ajete, izvlači sljedeći zaključak:

“Stvaranje nebesa i Zemlje na način koji je opisan (u Kur’anu) nije bilo iz čistog ništa, nego je njihovo postojanje vezano za veoma gustu i toplu materiju koju je Bog rascijepio i podijelio u dijelove, te ih u dva vremenska perioda učinio u obliku Zemlje, dok su nebesa bila u obliku dima, koji je Bog u dva vremenska perioda kreirao u obliku sedam nebesa.” (19, 242)

Spomenuti znanstvenici su se suzdržavali od poistovjećivanja vode sa datom materijom, kako bi na taj način ukazali na njenu različitost u odnosu na običnu vodu. Tako je i Allame Muhammed Teqi Džaferi držao da ta materija nije jedinjenje oksigena (kisika) i hidrogena (vodika) H₂O, ističući:

“S obzirom na karakteristike i odnose koji se daju primijetiti u ovoj hutbi u vezi s vodom, kao što je to stvaranje pjene i njena transformacija u materiju i kosmičke elemente, nema sumnje da se pod pojmom voda ne misli na tečnost koju mi poznajemo i vidimo, nego na neku drugu tečnu materiju koja u sebi involvira potencijalitet transformacije u kosmičke i zemaljske materije.” (20, 110, 11)

U kur’anskim ajetima susrećemo eksplikacije još dva prauzroka nazvana tmine (*zulumat*) i svjetlost (*nur*):

Hvaljen neka je Allah Koji je nebesa i Zemlju stvorio i tmine i svjetlo dao... (Al- An’am, 1.)

Autor tefsira *Al-Mizan* u komentaru ovog ajeta kaže:

“Ovaj ajet aludira na sistem koji vlada makrokosmosom, prema čijim se zakonima ponašaju sve stvari sa svim svojim mnoštvom i raznolikošću. Stoga je naš osjetilni svijet upravo ova naša Zemlja koja je sa svih strana obavijena nebesima (kosmosom) i u kojoj dominiraju svjetlo i tmina kao pokretači osjetilnog svijeta na njegovom putu promjena i evolucije.” (13, 7)

Nakon pojašnjenja povoda za upotrebu riječi ja’ale (جعل) a u vezi sa riječima tmina i svjetlost, on kaže:

“Riječ ja’ale (جعل) je u značenju stvaranja. Međutim, riječ ja’ale (جعل) je, ustvari, nastala od riječi خلق الثوب, u značenju spajanja mnoštva stvari. No, pošto svjetlo i tmina nisu nastali spajanjem jedne stvari sa nekom drugom, u vezi sa svjetlošću i tminom, umjesto stvaranja (خلقت) upotrijebljen je izraz (جعل) (dati, učiniti). Možda je upravo zbog ovog razloga riječ stvaranje (خلقت) upotrijebljena za stvaranje nebesa i Zemlje u kome spajanje pronalazi svoj put.” (Ibid, 8)

Tmina i svjetlo u kontekstu navedenih značenja nas upućuju na tamnu materiju i zrcastu materiju (mirror matter) koje privlače pažnju znanstvenika. Kao što je već rečeno, nauka još nije u stanju dati jasnu sliku i objašnjenje ove dvije materije. Fizika čestica u stanju je istraživati i opservirati samo običnu materiju.

Kretanje i snaga koja održava svijet prirode

Sa aspekta Kur’ana, priroda posjeduje energiju koja je održava. Kur’an nam o ovom govori u sljedećim ajetima:

Allah je nebesa, vidite ih, bez stupova podigao. (Ar-Ra’d, 2);

I to što je nebeski svod osiguran Naše je djelo. (Al-Anbiya’, 32);

Zar nismo učinili Zemlju sabiralištem⁵ (Al-Murselat, 25);

Allah brani da se ravnoteža nebesa i Zemlje poremeti... (Fatir, 41).

Ove sile u međusobnom odnosu čine potpunu ravnotežu, djelujući harmonično i skladno. Sklad i međusobna ravnoteža između sila i kretanja u svijetu

⁵ Riječ كَاتِبَات u prijevodu Besima Korkuta prevedena je kao “sabiralište”, međutim, ova riječ pored navedenog značenja ima i značenje “brzo letjeti”, “trčati”, “iznenada”..., na što aludira i autor ovog teksta. Prema tome, značenje ovog ajeta bi bilo “I zar nismo učinili da se Zemlja brzo kreće.”

prirode su toliko precizni i odmjereni da je čovjek, oslanjajući se na njih, uspio u različitim aspektima podići kvalitet svoga života na viši nivo. Generalno, iz kur'anskih ajeta izvlačimo zaključak da su sistem i poredak koji vlada svijetom prirode rezultat ravnoteže koja postoji između privlačnih i reperkusivnih sila. Ovu ravnotežu i sklad možemo shvatiti i u sljedećim ajetima:

Mi sve s mjerom stvaramo (Al-Qamar, 49);

...Allah je svemu već rok odredio (At-Talaq, 3);

U Njega sve ima mjeru (Ar-Ra'd, 8);

Onaj Kome pripada vlast na nebesima i na Zemlji, Koji nema djeteta, Koji u vlasti nema ortaka i Koji je sve stvorio i kako treba uredio (Al-Furqan, 2);

On zna broj svega što postoji (Al-Ginn, 28).

Svi navedeni ajeti ukazuju na snagu koja dominira nad prirodom i njenim pojavama, govoreći nam o potpunom skladu i harmoniji u njenom stvaranju.

Gospodar vaš je Allah, Koji je nebesa i Zemlju u šest vremenskih razdoblja stvorio, a onda svemirom zagospodario; On tamom neći prekriva dan, koja ga u stopu prati, a Sunce i Mjesec i zvijezde se pokoravaju Njegovoj volji. (Al-A'raf, 54);

On je Sunce izvorom svjetlosti učinio, a Mjesec sjajnim i položaje mu odredio da biste znali broj godina i računanje. (Yunus, 5);

Zar oni ne vide kako ptice u prostranstvu nebeskom bez muke lete, njih samo Allah drži. (An-Nahl, 79).

Ovaj čudnovati sistem i harmoničnost imanentni su česticama i naravi pojava i stoga ih nazivaju formativnim upravljanjem Gospodara. U Kur'anu je napisano:

“Pa ko je gospodar vaš, o Musa?” – upita faraon. “Gospodar naš je Onaj Koji je svemu onom što je stvorio dao ono što mu je potrebno, zatim ga, kako da se time koristi, nadahnuo.” (Taha, 49-50)

U navedenim ajetima ukazuje se na neke procese u svijetu materijalne egzistencije koji su ustrojani na brojnim proračunima i zakonima, od kojih je veoma mali broj čovjek do sada uspio otkriti. Nastajanje oblaka na nebu, pojava vjetra koji ih pokreće i spuštanje kiše, potencijalitet zemlje, sposobnost stabljika biljki i kože živih bića da apsorbiraju vodu, potom da rastu i razvijaju

se, mogućnost da biljke i životinje koriste svjetlost, zrak i druge elemente koji se nalaze u zemlji kako bi nastavili život, mogućnost ptica da lete nebom a svemirske letjelice svemirom zahvaljujući zakonima aerodinamike, mogućnost broda da se kreće površinom vode zahvaljujući zakonu mehanike fluida, sve ovo čini samo mali dio potencijala, snage i energije koji obitavaju u prirodi, omogućavajući joj život. Pojašnjavajući ovaj bitan fenomen, Kur'an koristi riječ (تسخير) ovladati, zaposjesti. Ovi zakoni su omogućili potrebne uvjete za život i djelovanje čovjeka i njegove izume. Ovaj sistem i međusobnu koherentnost prihvatila je i nauka.

“Svijet je mreža povezanih događaja ili interaktivnog utjecaja. Događaji interaktivno djeluju jedni na druge. Svaki događaj se oslanja na druga vremena i prostore (osim neposrednog vremena i prostora u kome se događa). Diskurs današnjice su polja međusobnog ispreplitanja koja obuhvataju cijelu vasionu. Princip je utemeljen na jednom općenitom načelu koje glasi: realnost je jedna isprepletana mreža odnosa i jedno polje interaktivnog utjecaja.... Svaki član ili partikula ima udjela u jedinstvenom i cjelovitom sistemu, kojeg dovode u ravnotežu.” (Barbur, 160-161)

Isto tako je rečeno:

“Najsenzacionalnije pitanje ovog čudesnog svijeta je razmjena energije čiji zakoni vladaju kako među najsitnijim česticama tako i među najgrandioznijim galaksijama. Od najbližih do najdaljih tačaka svijeta svi zakoni su isti... Prema tome ovaj sistem egzistencije svijeta i svjetlosti koji je rasprostranjen u cijelom svemiru uspostavljen je prije više milijardi godina na temeljima slijeđenja nepoznatog praiskonskog i vječnog zakona, i tako utemeljen bit će milijardama godina u budućnosti.” (Ravaje, 118-119)

Priroda posjeduje jedan viši stepen života

Kao što smo već napomenuli, zbog ograničenog znanja čovjek nije bio u stanju rasvijetliti tajne prirode i njenu esenciju. U vezi s tim pred nama stoje još mnogobrojna teška pitanja bez odgovora. Na neka smo u prethodnom dijelu teksta i ukazali. Ipak dominantan stav je da priroda ne posjeduje svijest ili neki viši stepen života. No u Kur'anu susrećemo ajete u kojima se govori da u prirodi i njenim partikularnim dijelovima egzistira neka vrsta svijesti. Naprimjer:

“... zatim se nebeskim visinama uputio dok je nebo još maglina bilo, pa njemu i Zemlji rekao: ‘Pojavite se milom ili silom!’ – ‘Pojavljujemo se drage volje!’ - odgovorili su”. (Fussilat, 11)

Iz ovog časnog ajeta razumijemo da se Bog Uzvišeni obraća Zemlji i nebesima, te da oni u jednom razumskom izboru preferiraju samovoljno pokoravanje nad pokoravanjem zbog prisile. Autor tefsira *El-Mizan* u komentaru ovog ajeta kaže:

“Kao što se može razumjeti iz govora Allaha (dž.š.), sva bića posjeduju znanje. Ono što je očito je razgovor Boga sa svakom stvari, kosenkventno njenom stanju i u skladu sa njim. Prema tome, rečenica o kojoj raspravljamo, a koja je samo jedan primjer među primjerima u kojima Allah Uzvišeni razgovara sa bićima, je analitička istina.”(34, 264)

U jednom drugom ajetu se kaže:

A zašto svjedočite protiv nas? – upitaće oni kože svoje. – “Allah, Koji je dao sposobnost govora svakom biću, obdario je darom govora i nas” – odgovoriće.

(Fusilat, 21)

Riječ govor, kada se upotrebljava u svom stvarnom značenju, znači artikulacija onoga što se krije u nutrini, u mislima. U tom slučaju govor govornika je rezultat njegova znanja i svijesti koje on želi prenijeti nekom drugom. Prema tome, svjedočenje organa ljudskog tijela je istinski govor nastao kao rezultat znanja koje im je podareno. To što mi, pojavno, shvatamo da priroda i njeni dijelovi ne posjeduju znanje i razum, nije dokaz da oni ne posjeduju znanje i svijest. Mi tako shvatamo zato što ne posjedujemo nikakve validne i pouzdane informacije o njihovoj biti i nutrini, kako bismo na osnovu tih informacija donosili pravilan sud. Međutim, oslanjajući se na objavu i nebeski tekst Kur’ana, posebno na ajete koji govore o veličanju i hvali Allaha koje čine sva stvorenja, te i ajete koji govore o situaciji na Dan ponovnog proživljenja, spoznajemo da i ta stvorenja posjeduju znanje i razum. (Tabatabai, 34, 286-289)

Svijest prirode potvrđuju i najnovija otkrića nauke. U vezi s tim je kazano:

“Ne možemo vjerovati da na polju razmjene velike energije i snage, poput kosmičkih prostranstava kojima isključivo vladaju zakoni gravitacije, kretanja, svjetlosti i brzine..., ne postoji nikakva svijest i razum. U ovim fantastičnim

otkrićima više nema mjesta sljepilu. Čak i čestice svjetlosti tokom svoga kretanja, takozvanog poštanskog prijenosa informacija, nisu nepismene. Stanje neprestanog kontinuiteta koji postoji u čudnovatom svijetu molekula i sistemu koji je nastao kao rezultat njihove svijesti toliko je kompleksno i zamršeno da nas odvodi u strahovito velike pogreške. Ustvari odvodi nas u zabludu.” (Rivaje, 99-102)

Zaključak

Rasprava o primarnoj supstanci ili praelementu prirode, od početka čovjekovog naučnog promatranja života, je bila u centru čovjekovog interesiranja. Iako je prezentacijom mnogobrojnih i različitih stanovišta o ovom pitanju potaknut razvoj ovog naučnog domena, a konfrontiranje ideja i mišljenja rezultiralo pojavom velikog broja naučnih djela i koristi od njih, čini se da smo još jednako daleko od eksplicitnog i egzaktnog odgovora kao što smo to bili i na početku puta. To nas podsjeća na kur’anske interpretacije u kojima se kaže: *...a vama je dato samo malo znanja.* (Al-Isra, 85)

Čitava rasprava nas vraća na uzvišenost i veličinu stvaranja i ograničenost ljudskog znanja i spoznaje. Spoznaja supstance od koje je nastala priroda zahtijeva od čovjeka posjedovanje izuzetne inteligencije i snage pomoću kojih bi bio u stanju jasno vidjeti najudaljenije, najveće i najtamnije fenomene i njihove najsitnije čestice. Međutim, spoznaja čovjeka u oba ova aspekta je izuzetno ograničena, tako da rješenje jedne enigme otkriva neke nove enigme. Elementarne čestice, kako su ih nazvali, poznate kao *quark i lepton*, zbog svoje dvojne naravi, kao talas i čestica, i hiperbrzih transformacija, izvan su domena osjeta i mjerenja. Prema tome, objektivnost i realnost elementarnih čestica, onako kako su predstavljene u teoriji o česticama, je upitna. Ovo je navelo neke poznate fizičare da zanemare realni svijet i okrenu se svijetu fenomena. Prema njihovom stanovištu, fizika treba prirodu prikazati onako kako se ona nama predočava, a ne onakvu kakva ona i jeste. No to znači zatvaranje vrata čovjekovoj spoznaji realnog. Predstavljanje mnogobrojnih naučnih i filozofskih teorija o primarnoj supstanci, te ukazivanja na neke validne vjerske tekstove govore nam da primarna supstanca, pored toga što posjeduje neke attribute koje joj pripisuju autori različitih teorija, ipak ne koincidira ni sa jednom od tih tvrdnji. Njihove tvrdnje, s obzirom na osobenosti koje posjeduju, nisu u stanju involvirati neke njene druge nužne osobenosti. Multipliciranje i gomilanje ovih imaginarnih teorija sprječava njihovu evoluciju i transformaciju u neke izvorno

nove teorije. Stoga se može reći da je primarna materija jedna neograničena realnost koja, uprkos statičnosti i postojanosti, posjeduje potencijalitet neprestanog i divergentnog transformiranja. Čini se da je to neka vrsta materije, no ne materija u značenju koje mi shvatamo, nego neka vrsta njene manifestacije. Prema tome, kao da su riječi Anaksimandera, koji je tvrdio da je primarna materija beskonačna i različita od materija koje čovjek poznaje, prilično blizu istine. Stanovište velikog filozofa Mula Sadraa Širazija (umro 1050. h.g.) o elementarnoj (fundamentalnoj) zbilji egzistencije (*esalet vudžud*) i umnom kredibilitetu esencije (*quiddity being mentally – posited*) može se smatrati pokušajem da se na ovom polju izbjegne prepuštanje ograničenim šablonima. On je rasprave velikana filozofije smatrao dvosmislenim i zagonetnim (*Hikmetul mutaalijsa*, 1, 210-211) tumačeći da je Tales pod vodom kao elementarnom materijom smatrao vodu kao egzistenciju ili iskon života. S tog aspekta, kada je u pitanju praiskon egzistencije, između materije i nematerije ne postoji razlika. Razlike ovise o njihovom stepenovanju i imenovanju. U ovom tekstu se metoda i filozofija Mula Sadraa smatraju novim pristupom u pokušaju davanja odgovora na pitanje primarne supstance u mjeri koja nadilazi granice svijeta prirode.

S perzijskog preveo: Nihad Čamdžić